Culturemele chineze – purtătorii celor mai subtile aluzii culturale – în traducere românească (I)

Iulia Elena GÎȚĂ

Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: iulia.gita@ulbsibiu.ro

Chinese Culturenes – the Becarers of the Most Subtle Cultural Implications – in Romanian Translation (I)

Culturemes are the markers of the source culture, which can reach the reader in the target language only through the ability of the translator, who must, in fact, be a great connoisseur of the most hidden cultural details. For the transposition of a foreign culture into a new culture, for a communication between them, a loan is needed, retrieval and processing of information so that it is accepted. In order to achieve this goal, a corpus of culturemes from 31 contemporary Chinese novels translated in Romanian between 2000 and 2018 through direct translation were analysed.

Keynotes: cultureme, literatură chineză, traducere literară, receptare literară, transfer cultural

Introducere

Motivația acestui studiu este încercarea de a oferi o imagine de ansamblu asupra modalității de abordare a culturemelor în traducerile operelor de literatura contemporană chineză în România, opere caracterizate de o generozitate lingvistică și extralingvistică. În vederea realizării acestui deziderat, am urmat etapele de identificare a culturemelor din **operele de literatură chineză contemporană traduse prin traducere directă în limba română, în perioada 2000-2018 (31 opere)**; urmată de consemnarea metodelor de traducere pentru asigurarea echivalenței culturale, a coerenței și a omogenității operelor chineze recreate pentru cititorul român. În final am realizat o analiza aprofundată a unei selecții de culturеme și am urmărit modul de traducere al acestora din prisma a cinci metode de echivalare.

Scopul acestui studiu este de a funcționa ca un indice de control al specificului traducerilor literare chineze în română, iar concluziile lui pun în lumină într-adevăr unitatea culturală a traducerilor, experiențele de lectură și pregătirea filologică a traducătorilor. Prin conturarea Școlii de Traducere Chineză — școala de traduceri a profesorilor și a absolvenților de limba și literatura chineză, aflată la început, dar cu mari perspective de dezvoltare — se cere ridicarea nivelului traducerilor la rangul de creatori de dialog intercultural. Sinologii și traducătorii români, școliți și formați în cadrul Școlii de Traducere contribuie decisiv la dezvoltarea tradiției românești a cercetării culturii chineze. Studiul intenționează să provoace dar și să ajute la conștientizarea faptului că traducerile nu trebuie să fie, așadar, doar transpuneri (prin aceasta înțelegem mutarea dintr-un registru lingvistic în altul fără a opera textul ca parte a unui întreg cultural, abordându-l extern față de toate sursele de influență din cultura în care a fost creat) ale unei opere într-o altă limbă, ci ele au rolul primordial de îmbogățire a cunoștințelor despre cultura, civilizația, literatura și întreg patrimoniul cultural al Chinei, fiind modul cel mai eficient și mai stabil de schimb intercultural, de prosperitate a culturii naționale, de înțelegere și conștientizare a specificului cultural a națiunii chineze. Referințele intertextuale, culturemele studiate, fac parte, după cum se va prezenta în continuare, din toate sferele culturale, de la cele ce denotă viața de zi cu zi a chinezilor, de la cele comune hranei și a nevoilor de bază, la cele frecvente despre sărbători, toponimie, unități de măsură, la cele istorice, motivate politic, dar și spirituale, subtile, erudite, pe care

doar studiile aprofundate, cunoștințele vaste și o muncă stăruitoare de studiere a enciclopediilor, dicționarelor și operelor literare au șansa de a le repera și transfera unui cititor - țintă.

Teoria culturemelor

Conceptul de culturem este unul relativ recent, foarte puțin intrat în limbajul comun chiar și al studiilor de traductologie, fiind aproape necunoscut în mediul non-academic; adăugat abia în 2000 în Marele dicționar de neologisme al limbii române, ca fiind „cea mai mică unitate a unui fenomen sau fapt de cultură" (MDN '00, 2000), în cazul de față, îl putem considera ca fiind o unitare purtătoare a culturii sursă, transferată printr-o traducere literară într-o altă cultură țintă, acordând definiția la contextul prezent. Așa cum a remarcat Lungu-Badea (2003), culturemul nu este dependent de procesul de traducere, nici de traducător, culturemul trăiește în textul originar, chiar mai bine, gândindu-ne la cunoștințele preliminare și la bagajul cognitiv al receptorului din aceeași cultură cu opera.

Termenul a dobândit însă accepțiuni diverse. Într-o sinteză diacronică a Georgianei Lungu-Badea (2015) au fost reperate geneza conceptului și cei care au influențat cel mai mult accepțiunile actuale ale termenului. Cercetările culturemelor au fost inițiate în anii 1970 de teoreticieni din diferite domenii, de la inginerul și fizicianul Abraham Moles (1967), la experți în comunicare mass-media precum Claude Zeltman (1971), și comunicare non-verbala, Fernando Poyatos (1971, 1976, 1983, 1994), la oameni ai literaturii — Ottmar Hegyi (1981), savanți în traductologie și lingvistică - Hans Vermeer (1983), și experți în educație — Torsten Husén și Susan Opper (1984). Imediat, în anii 1980 termenul a intrat și în atenția cercetătorilor socio-culturali din România, primele articole fiind ale lui Otto Benkö (1985, 1988) și Ivan Evseev (1985) – „Culturema sau despre iradiațiile mesajului receptat" (Benkö) și „Proiectul unei grile valorice a textului lecturat" ambele publicate în volumul colectiv „Cultură, model, educație permanentă. Aspecte actuale ale educației permanente", Otto Benkö et al. (coord.), Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1985.

Ulterior, studiile asupra termenului au fost dezvoltate pentru identificarea trăsăturilor operaționale actuale în traducere de profesorul în traductologie, semantică și semiotică Georgiana Lungu-Badea (2002, 2003, 2004, 2005, 2009). Pornind de la studiile lingvistei Els Oksaar (1988), ale savanților Hans Vermeer și Heidrun Witte (1990), apoi mai târziu prin abordarea terminologică a lui Peter Sandrini (1997, 2002), și a traducătorului Andrew Chesterman (1997, 2000) Lungu-Badea a contribuit la definirea și integrarea termenului în studiul „transferului cultural" al traductologiei, printr-o metoda de opoziție binară de definirea a ceea ce este și ceea ce nu este culturemul (Lungu-Badea, 2004, p. 68), punând în contrast culturemul cu noțiuni apropiate, care ar putea, din greșeală, să fie suprapuse – aluzie, citat, conotație, cultism, idiotism, neologism, sociolem, traductem.

Se observă, așadar, o varietate mare de influențe interdisciplinare în studierea și definirea termenului culturem, care a dus la nașterea unui concept complex și ambivalent. Ne vom apleca, însă, asupra accepțiunilor sale în domeniul studiilor de traductologie, pentru a exemplifica ulterior prin abordarea culturemelor în traducerea literaturii chineze contemporane.

Pornind de la *Skopostheorie* (1978) a lui Vermeer, putem gândi o teorie a scopului culturemelor în opera tradusă și le găsim a fi cele mai importante promotoare ale transferului de cultură prin literatură, un „soft power" al operei literare, care prin lectura devine o sursă primară de cunoaștere a specificului cultural originar, de favorizare a construirii unui discurs intercultural. În acest sens, marcarea și explicarea lor (prin note de subsol) este o datorie a traducătorului, pierderea lor, chiar și voită, din teama de îngreunare a lecturii, prin echivalarea în traducere cu termeni locali, ar fi un deserviciu major adus scopului literaturii universale, de a educa, de a trezi interes cultural, de a deschide minți și inimi, de a elimina preconcepții și de a ne face mai toleranți.

În acest sens, studiul de față va analiza notele de subsol din operele de literatura contemporană chineză, traduse recent (2000-2018) prin traducere directă în limba română. Este de la sine înțeles că una dintre cele mai mari pierderi ale unei traduceri printr-o limba intermediară este tocmai culturemul, care ar fi factorul cunoștințelor preliminare, a atenției și a puterii de observare a mai multor traducători, fiecare cu bagajul propriu cultural. De asemenea, ne-am oprit asupra studierii notelor de subsol, deoarece practica ne arată faptul că în cazul textelor literare, culturemele sunt tratate prin note de subsol, comentarii, glosare, mai puțin explicitate sau inserate în text. Lungu-Badea consideră culturemele ca fiind „strâns legate de contextul extralingvistic, dar ele nu sunt dependente de producerea procesului de traducere" (2004, p. 73). Culturemele sunt inserate de către autor pentru aceia care îndeplinesc „cerințele indispensabile" amintite mai sus. „Folosite voluntar sau involuntar, sunt uneori dificil de reperat chiar de către destinatarii care aparțin aceluiași spațiu lingvistic ca emițătorii. Relativitatea și monoculturalitatea culturemului îngreunează reperarea acestuia" (idem). Ne este din nou adusă la cunoștință dificultatea crescută a realizării unei traduceri literare cu o valoare culturală deosebită, și subliniată importanța abilităților și a caracteristicilor extra-lingvistice ale unui traducător.

În plus, pe lângă aceste competențe ale traducătorului, de care depinde soarta culturemului, mai avem de-a face și cu factorii sociali și emoționali, întrucât, cum definea Vermeer și Witte (1990) „culturemul este fenomen dintr-o societate, fenomen

care pentru reprezentanții acelei societăți are o relevanță culturală specifică" (H. Vermeer, H. Witte, 1990, p. 136, as qtd in Lungu-Badea, 2004, p. 74). Astfel, culturemele sunt la latitudinea accepțiunilor sociale și emoționale ale traducătorului în acel moment – sunt relative – acestea putând diferi de la o traducere la alta chiar și la același traducător. Acest lucru este observabil și în studiul de față, unde explicațiile și adnotările date de același traducător, aceluiași culturem diferă ușor de la o operă la alta.

În încercarea de formare și organizare a corpusului culturemelor regăsite în operele studiate, acestea au fost cercetate ca parte a unor categorii, pornind de la clasificarea dată de Lungu-Badea (2001, p. 373-374) – (1) **simple și (2) compuse** – din punct de vedere formal; (3) **istorice și** (4) **actuale** – din punct de vedere funcțional. La acestea am mai adăugat categoria culturemelor (5) **individuale** – care aparțin unui individ, fie autorului sau traducătorului și (6) **colective** – care sunt cunoscute membrilor culturii sursă; categoria celor ce denotă elemente de studii (7) **culturale** (cultură, istorie, literatură, arte etc) și celor (8) **tehnice;** (9) culturemе care denumesc **toponime**, structura administrativ-teritorială; (10) culturemе de **patrimoniu cultural**; (11) culturemе de **cultură socială**, convenții, obiceiuri; (12) culturemе care denumesc **cultura lingvistică**; (13) culturemele – **aluzii literare** – *diangu*; și categoria culturemelor intrate în (14) **sapiența colectivă** a românilor (culturemele intrate deja in uzul românilor).

Din punct de vedere al metodelor de traducere, vom analiza culturemele din următoarele soluții de traducere: culturemе traduse prin (15) **alienare (foreignization)** sau prin (16) **înstrăinare** (**domestication),** prin (17) **traducere zero,** prin (18) **explicitare directă** în text, prin (19) **adaptare culturală,** prin corespondent, prin (20) **traducerea culturală** și prin (21) **traducere zero + explicitate directă în text + notă de subsol**. Lungu-Badea (2004, p.205) atrage atenția asupra diferenței dintre explicitare și explicare: „explicitarea implicitului cultural nu vizează și implicitul lingvistic, implicitul sensului, întrucât cititorul este capabil să sesizeze sensul chiar dacă unele specificități culturale îi rămân străine, chiar dacă beneficiază de o percepere rezumativă, nu de una integrală".

Se vor urmări, de asemenea, și modalitățile de abordare a culturemelor, a procedurilor de traducere aplicate pentru a rezolva preocuparea culturală a textului tradus. În capitolul I au fost sintetizate **șapte metode tehnice** (Olk, 2013) de a aborda perspectiva culturală în actul traducerii: transfer; transfer și clarificare; transfer și explicație; expresie din limba țintă care se referă la cultura sursă; explicație neutră; omisiune; substituție culturală. Urmând aceste metode, vom observa care sunt cele preferate de traducătorii români, și dacă există o tradiție a traducerilor culturemelor între aceștia, completând informațiile obținute în cadrul interviurilor și chestionarelor atribuite traducătorilor.

În urma unor interviuri cu traducătorii ai căror opere sunt incluse în acest studiu a reieșit că nu există un real consens între aceștia atunci când vine vorba de traducerea unor termeni dificili sau a unor culturemе. Un *consensus doctorum* s-a format, mai degrabă spontan, între traducătorii care formează grupul traducătorilor academici, universitari, ce își împărtășesc experiența, își verifică reciproc opțiunile. De asemenea, se poate întâmpla ca editura să impună traducerea unui anumit termen, pe baza unor traduceri deja existente, pentru asigurarea unei consecvențe în imaginea oferită cititorului. Acest lucru este probat și ilustrat de opere traduse de diferiți traducători-sinologi români, membri ai corpului didactic al catedrei de limba și literatura chineză, între care există un consens în identificarea, receptarea, explicarea și traducerea culturemelor. În acest sens relevante sunt exemplele:

Qipao – Su Tong / Voicu, *Soții și concubine*, 2015: nota de traducere (NTD): „Rochie tradițională chinezească, din mătase țesută de tip brocart, cu guler mare sau mic, de obicei strânsă pe talie"; *În Viață,* 2016: NTD: „Qipao (cheongsam) este o rochie tipic chinezească, elegantă, lungă și strânsă pe corp"; Yu Hua / Bălan *Cronica unui negustor de sânge*, 2017: NTD: „Rochie chinezească tradițională, cu gulerul înalt, lungă până la glezne și despicată adânc în părțile laterale"; Yu Hua / Zlotea,

Leifeng – Mo Yan / Luca *Obosit de viață, obosit de moarte*, 2012: NTD: „Lei Feng a fost un soldat chinez mort într-un accident in 1962, și care a fost apoi iconizat de propaganda Partidului Comunist Chinez ca model de altruism și spirit de sacrificiu; figurează proeminent și în cultura populară contemporană, fiind, printre altele, subiectul cântecului menționat, lansat în 1995", Mo Yan, (note de) Vișan, *Schimbarea*, 2012: NTD: „Lei Feng (1940-1962) a fost soldat chinez devenit model propagandistic în iconografia comunistă a Chinei, întruchipare a altruismului și modestiei puse în serviciul poporului, conform sloganului - Armata și poporul sunt una".

Xi Shi: Mo Yan / Vișan *Broaște*, 2014– NTD: „Frumoasă încât peștii uitau să înoate când trecea pe lângă iaz, cea mai celebră dintre *Cele patru frumuseți legendare* ale Chinei, la origine personaje istorice, care și-au exercitat influența asupra unor regi sau împărați"; Mo Yan, / Bălan, *Țara Vinului*, 2014: NTD: „Xi Shi, care a trăit in sec. VI î.Chr. Este considerată a fi una dintre cele patru mari frumuseți feminine din China clasică", Yu Hua /Bălan *Cronica unui negustor de sânge*, 2017: NTD: „Xi Shi - o tânără extrem de frumoasă din China Clasică, un etalon al frumuseții și rafinamentului".

În mod ideal, existența unui consens la nivel larg între traducători, ar facilita cititorului român înțelegerea textului, al culturii și al literaturii chineze, dar ar și ușura munca traducătorilor, care, nu de puține ori se lovesc de terminologia chineză, dificil de circumscris, momente în când dicționarele nu ajută și referințele sunt infinit mai obscure. Traducerea, cu precădere, cea din chineză, cere o muncă de cercetare

solidă, de interogatorii, cum sunt numite de Vișan, vorbind despre modul de traducere al primului profesor român de limba chineză – Toni Radian – „interogatorii la care-i supunea pe lectorii chinezi când întâlnea ceva dificil de tradus, căci nuvelele erau înțesate cu aluzii literare, cu versuri al căror autor era greu de identificat, pe modelul apelului la acel *savoir* colectiv, care nu avea nevoie de citări sau explicații. Era deseori vorba de căutarea unor soluții ingenioase, în operația de transfer dintr-un cod cultural în altul" (Revista de Traduceri Literare, nr. 16, 28 februarie 2017).

Bibliography:

Lungu-Badea, G. (2004). *Teoria culturemelor, teoria traducerii.* Timișoara: Editura Universității de Vest.

Lungu-Badea, G. (2009). *Remarques sur le concept de culturème.* Translationes, 1(1). doi: 10.2478/tran-2014-0003

Vermeer, H. (1992). *IS TRANSLATION A LINGUISTIC OR A CULTURAL PROCESS? Periodicos*, 37–49. Retrieved from periodicos.ufsc.br

Lungu-Badea, Georgiana. "Argument." Translationes, vol. 3, no. 1, Jan. 2011, doi:10.2478/tran-2014-0043.

O. Benkö (1989). *Culturema. Punct final?,* în Elemente de teoria și practica informației și comunicării, Tipografia Universității din Timișoara, Timișoara.

Olk, H. M. (2013). Cultural references in translation: a framework for quantitative translation analysis. Perspectives, 21(3), 344–357. https://doi.org/10.1080/0907676X.2011.646279

Berza, De Maria, and Maria Berza. "Traducerea Literară – Un Hobby Sau o Profesie, Un Meșteșug Sau Un Act De Creație?" Filiala București – Traduceri Literare (FITRALIT) – Uniunea Scriitorilor Din România, 1 Mar. 2017, https://www.fitralit.ro/28-02-2017-traducerea-literara-un-hobby-sau-o-profesie-un-mestesug-sau-un-act-de-creatie/.

Appiah, Anthony. *Stereotypes and the shaping of identity.* California: California Law Review, 2000.

Appiah, K. A. (2000). *Stereotypes and the Shaping of Identity.* California Law Review, 88(1), 41. https://doi.org/10.2307/3481272

Hua, Y., & Zlotea, M. (2017). *In viata. Bucuresti*: Humanitas.

Hua, Y., & Zlotea, M. (2018). *China in zece cuvinte*. Humanitas.

Hua, Yu. Interview with Yu Hua Michael Standaert. 30 August 2003. <http://u.osu.edu/mclc/online-series/yuhua/>.

Zlotea, M. (2007). În vizita la celalalt. Placerea traducerii." Studia Doctoralia, 1, 128–136. Retrieved from https://www.academia.edu/11522426/In_vizita_la_Celalalt._Placerea_traducerii

Mo, Y., & Bălan Luminița. (2013). *Baladele usturoiului din Paradis.* București, România: Humanitas Fiction.

Mo, Y., & Bălan Luminița. (2014). *Ōara vinului: roman.* București: Humanitas Fiction.

Mo, Y., & Balan, L. (2016). *Femeia cu buchetul de flori.* Bucuresti: Humanitas Fiction.

Mo, Y., & Balan, L. (2017). *Cronica unui negustor de sange.* Bucuresti: Humanitas Fiction.

Mo, Y., & Luca, D. (2012). *Obosit de viata, obosit de moarte*. Humanitas.

Mo, Y., & Luca, D. (2012). *Sorgul Rosu*. Humanitas.

Mo, Y., Perdivara, B., & Visan, F. (2012). *Schimbarea.* Editura Trei.

Balan, L. (2017, August 24). I*NTERVIU – Prof. Univ. Dr. Luminița Bălan: Literatura chineză contemporană este o oglindă a întregii sale tradiții culturale*. (D. Tomozei, Interviewer)

Balan, L. (2018, July 7). A Cheng, *Regele copacilor*. Retrieved March 5, 2019, from https://www.fitralit.ro/30-06-2018-a-cheng-regele-copacilor/.

Balan, Luminita. *INTERVIU – Prof. Univ. Dr. Luminița Bălan: Literatura chineză contemporană este o oglindă a întregii sale tradiții culturale* Dan Tomozei. 24 August 2017.

Bassnett, S. (2005). Translation studies. Vasa. https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004

Bassnett, S., & Lefevere, A. (1995). Translation, history, and culture. London: Cassell.

Bassnett, S., & Trivedi, H. (2002). *Post-colonial translation: Theory and practice*. London: Routledge.

Bassnett, Susan and Andre Lefevre. "The Cultural Turn in Translation Studies." *Translation, History and Culture* (1990): 19-25.

Bhabha, Homi K. 1990. Introduction: Narrating the nation. In Nation and narration, ed. Homi K. Bhabha, 1 8. London: Routledge

Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (2008). *A Conservative Revolution in Publishing*. Translation Studies, 123–153.

Bourdieu, P., & Coleman, J. S. (1991). *Social theory for a changing society*: C*onference entitled "Social theory and emerging issues in a changing society": Papers*. Westview Press.

Eco, U., & McEwen, A. (2000). *Experiences in translation.* Toronto: University of Toronto Press.

Hutcheon, Linda. (2006). *A Theory of Adaptation.* Abingdon, Oxon: Routledge.

Hutcheon, Linda. *A Theory of Adaptation*. New York: Routledge, 2006.

Interviu cu Paula Pascaru, traducatoarea romanului Criptograful. (2015, May 11). Retrieved March 6, 2019, from http://romanian.cri.cn/221/2015/11/05/1s164634.html

Jia, M., & Pascaru, P. (2015). Criptograful. Bucuresti: Editura Trei.

Jian, M., & Ribu, R. (2009). Taitei Chinezesti. Curtea Veche.

Lefevere André. (1977). Translating literature: the German tradition: from Luther to Rosenzweig. Assen, Amsterdam: Van Gorcum.

Lefevere, A. (1990). Translation: Its Genealogy in the West. Translation. History & Culture, 15–27.

Lefevre, A. and S. Bassnett. Where Are We in Translation Studies? Clevedon: Multilingual Matters, 1998.

Skinner, Quentin. (1969). "Meaning and Understanding in the History of Ideas." *History and Theory* 8.1): 3-53, Tillman.

Tilea, M. (2006) *Teoriile Receptării*. Editura Universitara, Craiova.

Tilea, M. (2014) *Teorii ale Receptării*. Editura Universitaria, Craiova

Vermeer, H. (1992). IS TRANSLATION A LINGUISTIC OR A CULTURAL PROCESS? *Periodicos,* 37–49. Retrieved from periodicos.ufsc.br